

University of Groningen

De journalistiek van het Journaal. Vijftig jaar televisienieuws in Nederland

Wijffjes, H.B.M.

Published in:
Tijdschrift voor Mediageschiedenis

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Wijffjes, H. B. M. (2005). De journalistiek van het Journaal. Vijftig jaar televisienieuws in Nederland. *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 8(2), 7 - 29.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DE JOURNALISTIEK VAN HET JOURNAAL

VIJFTIG JAAR TELEVISIENIEUWS IN NEDERLAND

Dat het NOS/NTS-JOURNAAL het belangrijkste nieuwsprogramma van de eerste vijftig jaar van de Nederlandse televisie is geweest staat buiten elke discussie. Er is geen programma te noemen dat in zo'n ononderbroken stroom van dagelijkse uitzendingen over het nieuws heeft gerapporteerd. Bij het 25-jarig bestaan in 1981 noemde de journalist Nico Scheepmaker het JOURNAAL al 'het meest bekeken programma' en in zeker opzicht is dat nog zo in het jaar dat het JOURNAAL de vijftig jaar bereikt. In 2005 is de concurrentie op de markt van televisienieuws enorm gegroeid, maar het NOS-JOURNAAL is met een dagelijks bereik van tussen de een en anderhalf miljoen kijkers voor het belangrijkste bulletin om 20.00 uur nog steeds het best bekeken televisiejournaal.¹

Het JOURNAAL hield vijftig jaar de vinger aan de pols van Nederland; de redactie sloeg geen dag over, twee stakingsdagen van het omroep personeel in november 1963 uitgezonderd. In combinatie met het hoge publieksbereik maakt die voortdurende aanwezigheid bij het nieuws van de dag het JOURNAAL tot een belangrijke historische bron. De journaalmakers gaven als het ware een eerste ruwe schets van de geschiedenis en daardoor kan men in de journaaluitzendingen volgens neerlandici bijvoorbeeld 'een doorgeefluik van taalverandering' zien.² Ontstaan en ontwikkeling van talloze nieuwe woorden en taalconstructies kunnen door het lezen van de journaalteksten worden gevolgd. Maar in de teksten van het JOURNAAL kan men tevens conventieverandering in het taalgebruik terug lezen. Het veranderen van een woord zoals 'neger' in 'zwarte' legt net zo'n belangrijk waarderingsverschil bloot als het sekseneutraal worden van een aanduiding zoals 'directeur' of 'bewindsvrouw' voor vrouwen die in de vroegste perioden steevast als 'directrice' of 'bewindsmann' werden aangeduid.

Kijkend naar het JOURNAAL kan men dus geleidelijke transformaties in cultuur onthullen. Dat geldt niet alleen voor taal, maar ook voor journalistieke conventies. Het is de bedoeling van dit artikel die geleidelijke transformaties in journalistieke conventies bloot te leggen en de positie van het JOURNAAL in de journalistieke cultuur vast te stellen. Dat gebeurt in drie stappen. Als eerste zal worden gekeken naar de positie van het JOURNAAL in het Nederlandse media-veld tussen 1956 en 2005. Vervolgens wordt in hoofdlijnen de algemene ontwikkeling van de specifieke journaaljournalistiek geschetst. Als slot wordt aan de

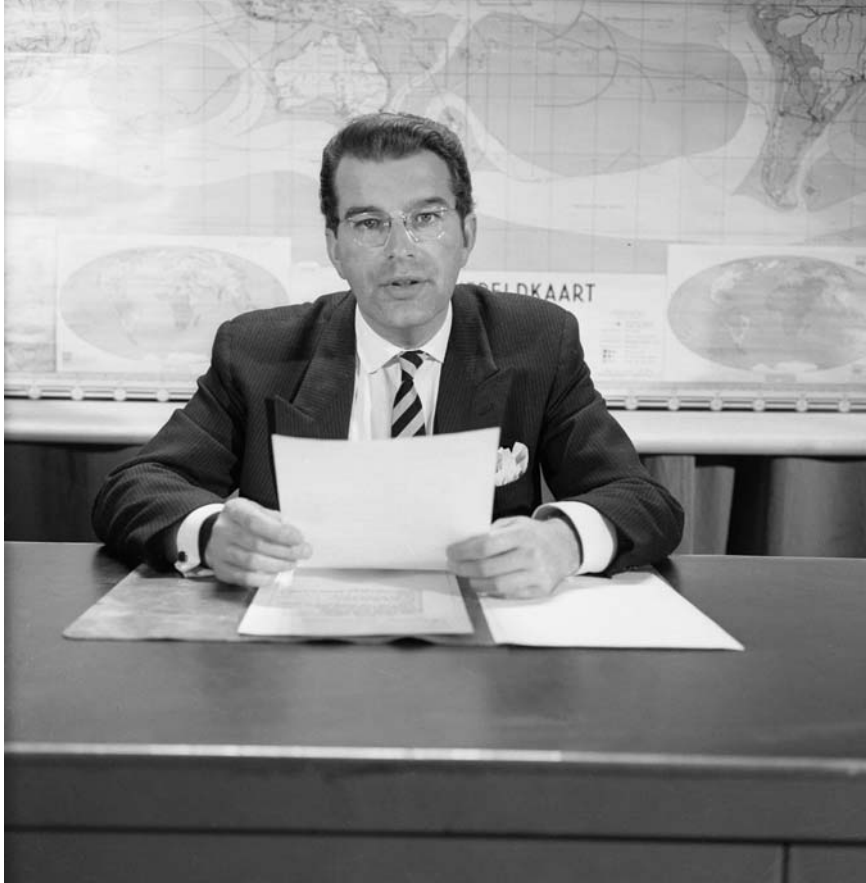
hand van een casusstudie rond de aanloop naar de koninklijke huwelijken in 1966 en 2002 meer in detail gekeken naar de journalistieke conventies.

Dit artikel is geschreven voor zover de bronnen dat toelaten, want de historische collecties van het JOURNAAL zijn voor onderzoekers slecht ontsloten en bereikbaar.³ Er zal gebruik worden gemaakt van het spaarzame eerder verrichte historisch onderzoek en van de resultaten van het onderzoek van een groep masterstudenten Journalistiek van de RUG.⁴

JOURNAAL-journalistiek in het Nederlandse mediaveld

Bij de start van het NTS-JOURNAAL op 5 januari 1956 was het dagblad in de Nederlandse nieuwsvoorziening het dominante medium. Er verschenen 62 dagbladen met een eigen hoofdredacteur die gezamenlijk een oplage van 2.873.000 kranten haalden. De televisie bestond in 1956 vijf jaar en had in die tijd wel een zekere ontwikkeling doorgemaakt, maar er stonden nog geen 50.000 toestellen in de Nederlandse huiskamers (pas in 1957 werd de grens van 100.000 overschreden) en de hoeveelheid zendtijd was met tien uur per week uiterst beperkt. Dan was de radio met zijn miljoenen luisteraars en zijn gevestigde programma-tradities een belangrijker medium. Maar de radio liet een sterk versplinterd programma-aanbod horen waarbinnen muziek en amusement de belangrijkste onderdelen waren. Voor de journalistieke kant waren de bulletins van de Radionieuwsdienst van het ANP het meest beluisterd, maar meer dan het geven van *headlines* deed deze rubriek niet. Voor achtergronden en commentaar bij het nieuws waren de actualiteitenrubrieken van de vier grote omroepverenigingen in het leven geroepen, maar die werden gemaakt door uiterst beperkte manschappen die in de journalistieke afweging de dienstverlening aan de eigen cultuur en achterban het belangrijkste vonden.

De ondergeschikte positie van de omroepjournalistiek zag men ook af aan de journalistieke beroepsorganisaties. Daar gaven de dagbladjournalisten overduidelijk de toon aan. Van de 1862 in een beroepsorganisatie georganiseerde journalisten waren er in 1956 slechts 56 afkomstig uit de omroep; geen van hen speelde een prominente rol. Wijdverbreid was nog het sentiment dat televisie eerder thuis hoorde bij het pretentieloze amusement dan bij de zwaarwegende journalistiek. Televisiejournalistiek was eerder een illustratie dan informatie; een praatje bij een leuk plaatje maar voor de openbare meningsvorming irrelevant. De start van het NTS-JOURNAAL was dan ook geen poging om de journalistiek een impuls te geven. De belangrijkste motieven voor de omroepen waren om de populariteit van het bioscoopjournaal van Polygoon/Profilti te imiteren en via drie aantrekkelijke en onderhoudende nieuwsbulletins per week de publieke attentie te verhogen voor de avondprogramma's van de omroepverenigingen. Ongeveer zoals de bioscoopexploitanten trachtten het publiek voor de hoofdfilm warm te maken door een Polygoon-journaal te vertonen.

*De eerste
nieuwslezer van het
NTS-JOURNAAL
Coen van Hoewijk
eind jaren vijftig.
Bron: NIBG (Beeld
en Geluid)
Hilversum*

Het NTS-JOURNAAL was een nieuwe kruimel onder de vele andere journalistieke kruimels die tezamen een uiterst kwetsbare mediapluriformiteit vormden. Dat is des te opmerkelijker in het licht van de discussies over de bedreigde mediapluriformiteit zoals die sinds de jaren zestig worden gevoerd. De grondtoon daarvan is dat juist in de jaren vijftig een grote pluriformiteit bestond die daarna alleen maar is aangetast of bedreigd. Ook in de discussies over mediahypes wordt een beeld opgeroepen van een vermeend grotere uniformiteit in onze huidige tijd ten opzichte van een meer veelkleurig en eigenzinnig media-aanbod vóór de jaren zestig. Dergelijke geluiden hebben weinig oog voor de kwetsbare en beperkte pluriformiteit van de media in de jaren vijftig. Bij de pers functioneerden vele kleine kranten die bij de minste of geringste conjunctuurschommeling in een bedreigde positie terecht kwamen. De hevige aandrang om de omroep open te stellen voor een andere, op commerciële leest geschoeide programmavverzorging duidde erop dat door het monopolie van twee publieke radiozenders en één publiek televisiekanaal slechts ten dele de culturele pluriformiteit onder de bevolking via de ether werd weerspiegeld.

Kijkt men louter naar het verdwijnen en samenvoegen van vele dagbladtitels of naar het verdwijnen van het bioscoopjournaal dan moet de conclusie ongetwijfeld luiden dat de mediapluriformiteit tussen 1956 en 2005 is afgenomen. Maar kijkt men naar het totale informatie-aanbod dat een gemiddelde media-consument ter beschikking stond dan kan alleen maar een aanzienlijke verrijking worden geconstateerd. Door schaalvergroting zijn vrijwel alle media in de loop der jaren inhoudelijk versterkt en intern pluriformer geworden. De dagbladmarkt is met een oplage van vier miljoen relatief stabiel gebleven (gegeven de groei van de bevolking), maar met 32 zelfstandige hoofdredacties drastisch van karakter veranderd. De overgebleven kranten in 2005 zijn aanzienlijk dikker en gevarieerder dan die welke in 1956 verschenen en de dagbladredacties zijn dan ook omvangrijker dan ooit tevoren. De radio heeft weliswaar aan publieksbereik verloren, maar het aantal uitzendingen is exponentieel gestegen en van de twee belangrijkste functies is de nieuws- en actualiteitvoorziening er een van (muziek de andere). Van de vijf publieke radiozenders zijn er twee vrijwel geheel gewijd aan die functie. De totstandkoming van de nieuwszender Radio-1 in 1991 heeft de oude verbroekeling van de radiojournalistiek vrijwel beëindigd.

Hetzelfde samengaan van toenemende interne pluriformiteit en schaalvergroting was ook bij de televisie te zien. Van de enkele zender met beperkte zendtijd in 1956 groeide het medium naar tien landelijke en een enorm aantal buitenlandse en regionale zenders in 2005. De televisie heeft alle andere mediavormen in publieksaandacht overvleugeld en is daardoor het dominante medium in de cultuur geworden.⁵ En binnen de televisie is de hoeveelheid journalistieke en/of informatieve inhoud in absolute getallen sterk gegroeid. In vorm is de variëteit ook groter geworden. Naast nieuwsjournaals is een vloed ontstaan van reality-programma's, magazines, talkshows, documentaires en programma's die pogen een specifiek onderwerp (zoals bijvoorbeeld auto's, geschiedenis of consumentenzaken) op een journalistieke manier te benaderen.

Nemen we bij dit overzicht in ogenschouw dat er een compleet nieuwe multimediaal-journalistieke sector is bijgekomen onder de noemer 'nieuwe media' (waarvan het internet de belangrijkste is) dan moet de conclusie luiden dat de pluriformiteit in het medialandschap alleen maar is toegenomen. Dat kan men ook zien aan de explosieve groei van een van de voornaamste dragers van de mediapluriformiteit, de journalistiek, in het bijzonder de audiovisuele journalistiek. Het aantal in beroepsorganisaties verenigde journalisten groeide van ongeveer 1800 in 1956 naar circa 10.000 in 2000. Dat betekent dat in 1956 per 100.000 Nederlanders ongeveer 16 georganiseerde journalisten rondliepen, waarvan ongeveer 3% in de audiovisuele journalistiek werkte. In 2000 waren er 60 journalisten actief op elke 100.000 Nederlanders, waarvan naar schatting 15% in de audiovisuele journalistiek.⁶

De ontwikkeling van het televisiejournaal is in de discussie over pluriformiteit veelbetekenend. Afgezien nog van buitenlandse en regionale zenders (waaronder ook volledig op nieuws gespecialiseerde) heeft het JOURNAAL directe

concurrentie gekregen van minimaal drie grote televisieredacties die dagelijks nieuwsbulletins verzorgen: RTL-NIEUWS (1989, met later verschillende sub-formats zoals RTL-Z en EDITIE.NL), SBS-NIEUWS (1996, met verschillende programmatitels zoals HART VAN NEDERLAND, ACTIENIEUWS, SHOWNIEUWS en STEM VAN NEDERLAND) en NSE van Talpa (2005). Het JOURNAAL is in de groei van het televisienieuws meegegaan, sterker nog het heeft erin voorop gelopen. Maakte het NTS-JOURNAAL in 1956 met vijf redacteurs 2340 minuten televisie in drie bulletins per week; in 2004 maakten de circa 250 redacteurs van het NOS-JOURNAAL ruim 65.000 minuten televisie in 85 bulletins per week. Niet alleen het aantal maar ook de gemiddelde lengte van journaalbulletins is toegenomen. Het belangrijkste bulletin om acht uur duurde tot 1975 15 minuten; vanaf dat jaar 20 minuten. In 1998 werd de zendtijd uitgebreid naar 25 minuten.

De blijvende zichtbaarheid van het NOS-JOURNAAL in het steeds vollere en heviger concurrerende mediaveld is misschien wel de opmerkelijkste prestatie in de Nederlandse journalistiek van de laattwintigste eeuw. Het JOURNAAL is niet alleen nog steeds de best bekeken dagelijkse televisienieuwsrubriek in Nederland, het programma heeft zich ontwikkeld van een nieuwsvolgende naar een agendabepalende rubriek. Zeker in de periode dat het filmen van onderwerpen nog de gangbare techniek was (tot eind jaren zeventig) was de productietijd van het JOURNAAL relatief traag. In journalistiek opzicht volgde het JOURNAAL de overige media en legde de redactie er de hoogste eer in om als eerste bewegende beelden van opzienbarende nieuwsgebeurtenissen te presenteren. De opkomst van de videobewerking eind jaren zeventig (met als meest wezenlijke gevolg het flexibele verslaggeven via Electronic News Gathering ENG) en de computertechnologie (met als gevolg het wereldwijd flexibele verslaggeven via Satellite News Gathering SNG) in de jaren negentig hebben de snelheid van berichtgeving aanzienlijk opgevoerd. Tezamen met de uitbreiding van het aantal bulletins verhoogde dat de journalistieke waarde van het JOURNAAL aanzienlijk.

De televisiejournalistiek verkreeg hierdoor een hogere status in journalistieke kring. Het Genootschap van Hoofredacteurs dat sinds de oprichting in 1959 volledig werd gedomineerd door dagbladen, was schoorvoetend vertegenwoordigers van de omroep, waaronder het JOURNAAL, gaan toelaten. Het hoofdredacteurschap van het JOURNAAL kreeg steeds meer status onder collega's. Was het schier ondenkbaar dat de eerste hoofdredacteur Carel Enklaar na zijn afscheid in 1963 een leidinggevende functie in de schrijvende journalistiek zou kunnen krijgen (ondanks het feit dat hij naam had gemaakt als schrijvend journalist), zijn latere opvolger Hans Laroës kon de hem aangeboden leiding van dagblad *De Gelderlander* in 2000 afwijzen omdat het hem zelf niet uitkwam. Voor het geld hoefde hij ook niet meer, want waar de salarissen in de jaren vijftig bij de kranten veel hoger lagen dan bij de omroep, was dat rond 2000 precies andersom. Enklaar verdiende als verslaggever van *de Volkskrant* in 1955 jaarlijks twaalfduizend gulden, waardoor zijn overgang naar het hoofdredacteurschap van het JOURNAAL een inkomensachteruitgang betekende naar elfduizend

gulden. Vijftig jaar later verdient de hoofdredacteur van het JOURNAAL ruim honderdduizend euro. Dat is meer dan de meeste van zijn directe krantencollega's verdienen en zeker het veelvoud van het salaris van eenvoudige krantenverslaggevers.⁷

Journalistieke evolutie

Er is dus meer televisienieuws gekomen, zowel als concurrentie voor het JOURNAAL als bij de rubriek zelf. Maar is de inhoud ook anders? Kijkt men naar de uitgangspunten van het JOURNAAL dan is er ogenschijnlijk weinig veranderd. Carel Enkelaar zei in 1961 bij de uitreiking van de Prins Bernhard Fonds Televisieprijs aan zijn programma, dat hij beoogde 'nieuws te brengen, los van enige eigen interpretatie, los van de vraag of dit nieuws ondergeschikte doeleinden zou kunnen dienen. Het JOURNAAL vindt nergens iets van en het JOURNAAL wil nergens iets mee. Het JOURNAAL registreert'.⁸ Ruim veertig jaar later schreef hoofdredacteur Laroës dat hij 'een helder overzicht van de belangrijkste thema's van de dag' wilde geven, 'op evenwichtige wijze gebracht, op faire wijze verzameld, volgens de belangrijke principes van het vak vergaard: niet eenzijdig, niet vooringenomen, met gebruikmaking van hoor- en wederhoor, privacy in acht nemend en met respect voor de mensen over wie wij berichten'.⁹ Dat zou een mens ertoe kunnen verleiden te concluderen dat er structureel weinig veranderd is, maar dat is een groot misverstand. Het NOS-JOURNAAL heeft zijn positie als leidinggevende nieuwsrubriek alleen maar kunnen vestigen en handhaven door een voortdurende aanpassing aan veranderende omstandigheden.

In dat dynamische proces heeft het JOURNAAL grofweg dezelfde ontwikkeling doorlopen als de meeste andere publieke televisiejournals in West-Europa. Dat klinkt opmerkelijk voor een land dat om zijn unieke omroephistorische tradities en kenmerken wordt geprezen (en verguisd). Maar wat we feitelijk in de hele westerse wereld zien is een geleidelijke aanpassing van het televisiejournalistieke métier aan veranderende politieke, culturele en technologische omstandigheden.¹⁰ Na een experimentele periode met een magazineachtig karakter vol human interest en belangwekkende weetjes, politiseerden de journals naar kritische, hardjournalistieke rubrieken. Voor sommige vond die omslag plaats in de jaren zestig, zoals in de vs en Engeland, maar de meeste journals (waaronder die van de NOS) bewogen zich in de jaren zeventig pas goed in deze richting. In de jaren tachtig en negentig ontwikkelden de programma's zich onder invloed van technologische vernieuwingen en commercialisering van de televisiemarkt naar uiterst professioneel opererende nieuwsrubrieken, die zich in toenemende mate voor hun onderwerpskeuze en vormgeving oriënteerden op de smaak en voorkeur van een zo groot mogelijke kijkersgroep. De professionele, hard-journalistieke afweging kreeg steeds meer te maken met de noodzaak om bij te blijven in de concurrentieslag met commerciële rubrieken.

Voor een nadere aanduiding van deze stijlverandering baseren we ons in de volgende paragrafen op de driedeling die Bardoel voor het NOS-JOURNAAL maakte: een filmstijl tot halverwege de jaren zestig, een persstijl tot halverwege de jaren tachtig en een televisiestijl in de jaren negentig.¹¹ Die fasenindeling komt grofweg overeen met die van de historicus Chris Vos ten aanzien van de taakopvatting van de televisiejournalist in het algemeen: van verzuilde propagandist via polariserende emancipator naar een makelaar in beeldvorming.¹²

De filmische stijl

Overall in West-Europa ontstonden in de jaren vijftig televisienieuwsrubrieken met sterk op de filmjournaals geënte formules. In Nederland wordt deze formule ook wel aangeduid als de Polygoon- of de 'filmstijl', beide verwijzend naar het bioscoopjournaal zoals dat furore maakte met wekelijks roulerende bulletins die voorafgaand aan de hoofdfilms in de bioscopen te zien waren. De eerste uitzendjaren paste het JOURNAAL in vorm en stijl dan ook helemaal in de stijl van het bioscoopjournaal. In het eerste, in 1959 uitgevoerde, inhoudsanalytisch onderzoek naar de journaal-inhoud, constateerde onderzoeker Ed van Thijn dan ook dat het NTS-JOURNAAL volledig afweek van de bulletins van de Radionieuwsdienst, maar 'frappante gelijkenis' met het Polygoon-journaal vertoonde.¹³

De voornaamste kenmerken van de zwartwit-filmstijl van Polygoon waren de luchtige, maar esthetisch verantwoorde vormgeving, voice-overpresentatie en een onderwerpskeuze die gebaseerd was op officiële agenda's. Er was wel degelijk grote behoefte om het nieuws als eerste te brengen, maar dat nieuws was sterk gebonden aan wat autoriteiten deden of wat in de maatschappij met een langere voorbereidingstijd werd georganiseerd. Originaliteit reserveerde men voor luchtige onderwerpen die aan de belevenissen van bijzondere mensen waren gebonden. Het eerste NTS-JOURNAAL op 5 januari 1956 opende bijvoorbeeld met het schaakkampioenschap van Max Euwe, een item dat werd opgebouwd rond de merkwaardige gewoonte van dochter Caroline Euwe om gedurende het kampioenschap alle wandversiering thuis ondersteboven op te hangen. Vervolgens besteedde het JOURNAAL op die dag aandacht aan vrijwilligers voor het leger in Duitsland, het Driekoningenfeest in Tilburg, een visserijstaking te IJmuiden, kerstbomenverbranding in Amsterdam, een oma die in haar achtertuin in Amerika een boortoren olie liet produceren, de stierenloop in Pamplona, het optreden van een studentenorkest in Bergen en het weerbericht.

Het JOURNAAL bood op deze manier een overwegend amusante blik op een wereld waarin de tijd niet echt drong en weinig aan de hand leek. De items over Tilburg, Amsterdam en Pamplona zouden ook in januari 1957 of 1958 weer kunnen worden uitgezonden zonder dat een gemiddelde kijker het zou merken. En de crux van het item over de visserijstaking was dat er ondanks onderhandelingen onvrede onder de vissers bleef leven (waar die onvrede vandaan kwam bleef ongewis voor de kijker) maar dat 'de heren er wel uit zouden komen'.

Dit wil overigens niet zeggen dat er nooit hard nieuws was te bewonderen, maar het meeste daarvan kwam uit het buitenland, kant en klaar aangeleverd door internationale persbureau's zoals UPI, CBS en Visnews. En in tijden van echt grote spanning schakelde ook de televisie over op het meer intensief volgen van gebeurtenissen. Op 1 november 1956 meldde het JOURNAAL bijvoorbeeld al na een uur de oorlogsverklaring van Egypte aan Engeland en Frankrijk in verband met de bezetting van het Suez-kanaal.¹⁴ De toespraak van president Nasser was al te zien, net als beelden van de spoedzitting van de VN in New York. Op Schiphol hadden journaalverslaggevers zelfs enkele uit Israël terugkerende Nederlanders geïnterviewd. In die eerste week van november 1956 excelleerde het JOURNAAL sowieso in het volgen van brandhaarden want op 2 november trokken Russische tanks Hongarije binnen, een gebeurtenis die in Nederland een overweldigende indruk maakte en waaraan het JOURNAAL dan ook enkele extra uitzendingen wijdde. Op maandag 5 november, toen de reacties in Nederland zich inmiddels op gewelddadige wijze tegen communisten was gaan richten, verzorgde het JOURNAAL samen met de omroepen een avondvullende uitzending met reportages, terugblikken en een live registratie van een demonstratieve bijeenkomst op de Dam in Amsterdam.

Aan de extra uitzendingen in deze crisisweken (van 27 oktober tot 6 november dertien in totaal) was goed af te zien dat de omroepen het JOURNAAL beschouwden als hun nieuwsdienst die ervoor bestond om in het snelst denkbare tempo de hoofdzaken te blijven volgen en de meest actuele beelden te tonen. Maar zodra er commentaar noodzakelijk was op wat bijvoorbeeld werd genoemd 'het diepe leed dat over het land en volk van Hongarije is gekomen', waren commentatoren van de omroepen aan de beurt. Deze dienstbare houding van het JOURNAAL ontwikkelde zich weliswaar naar een grotere vrijheid in de jaren zestig, maar het JOURNAAL bleef voor het internationale nieuws sterk leunen op berichten die voor het grootste deel kant en klaar door internationale persbureau's werden aangeleverd. De eigen nieuwsgaring beperkte zich tot het binnenlandse nieuws. Dat werd in korte items aan elkaar gepraat door een van papier aflezende presentator die met zo weinig mogelijk mimiek de kijker tegemoet trad. De onderwerpskeuze werd bepaald aan de hand van officiële politieke agenda's en de nieuwswaarde bij incidenten zoals ongelukken en branden.

De persstijl

Een tweede periode brak bij de journaals in landen als Engeland en Zweden al eind jaren zestig aan, maar in de meeste andere landen pas in de jaren zeventig. Televisiejournalisten kwamen overal tot het besef dat ook zij een autonome en kritische rol dienden te spelen in het maatschappelijke en politieke debat. Veelal waren journalisten van actualiteitenrubrieken en documentairemakers de grote voorbeelden. In Nederland experimenteerden bijvoorbeeld ACHTER HET NIEUWS (VARA) en BRANDPUNT (KRO) al vroeg in de jaren zestig met de kritische benade-

ring van gevoelige onderwerpen, inclusief pijnlijke confrontaties met autoriteiten en groepen in de samenleving.

Het JOURNAAL liep in deze ontwikkeling ver achter de actualiteitenrubrieken aan. Dat was deels te wijten aan de specifieke verhouding van het JOURNAAL ten opzichte van de omroepen. Die bewaakten streng de taakverdeling welke was afgesproken tussen het JOURNAAL dat feiten rond het belangrijkste nieuws diende te brengen en de omroepen die voor achtergronden en het commentaar zouden zorgen. Onder de van de NCRV afkomstige hoofdredacteur Dick Simons (1963-1976) werd aan die status quo nauwelijks getornd, maar dat wil niet zeggen dat onder zijn bewind het JOURNAAL geen enkele ontwikkeling doormaakte. Als uitgangspunt bleef weliswaar rotsvast overeind dat het JOURNAAL boven alles het nieuws moest volgen en zeker niet zelf moest proberen te maken. De consequentie was dat de radicalisering van cultuur zoals die met name in de tweede helft van de jaren zestig gestalte kreeg in de vorm van maatschappelijke protesten, jeugdcultuur en democratiseringsbewegingen, voor een groot deel aan het JOURNAAL voorbijging of uitsluitend door het perspectief van bedreigde autoriteiten werd beschouwd.¹⁵

In presentatie en nieuwskeuze legde het JOURNAAL zich meer en meer toe op het in steeds hogere snelheid verslaan van binnenlands nieuws. Vanaf 1967 opende het JOURNAAL ook met een opsomming van de belangrijkste onderwerpen die in de uitzending te verwachten waren en dat waren meer en meer alleen onderwerpen van de dag zelf. Het karakter 'hard en snel' werd aanzienlijk bevorderd door een vanuit de centrale nieuwsdienst aangestuurd netwerk van tientallen tipgevers en foto- en filmleveranciers overal in het land, de groei van de redactie van 15 man in 1963 naar 62 in 1974 en de opbouw van een Haagse redactie. De nieuwslezer achter een presentatiedesk verving definitief de filmische voice-overpresentatie en de zachte human-interestonderwerpen verdwenen meer en meer naar de achtergrond. Zelfs de door de omroepen gecontroleerde Werkgroep Actualiteiten vond in 1970 dat het JOURNAAL best wel 'meer journalistiek' mocht zijn en ook af en toe 'enige toelichting' op het nieuws mocht verzorgen.¹⁶ Heel af en toe werd het JOURNAAL zelfs inzet van een controverse, zoals in juni 1970 toen het JOURNAAL verslag deed van de door naakte acteurs gespeelde musical OH! CALCUTTA. Over de close-ups van naakt dansende acteurs werden zelfs Kamervragen gesteld.

Gezien deze ontwikkeling is het niet helemaal terecht een nieuwe, ook wel met 'journalistiek' of 'persstijl' aangeduide, periode in de JOURNAAL-geschiedenis symbolisch te laten beginnen met de benoeming van BRANDPUNT-redac-

JOURNAAL-verslaggeving op locatie. Willem Bemboom tijdens een reportage over de opening van de brug in de nieuwe A27 bij Vianen. Bron: NIBG (Beeld en Geluid) Hilversum

teur Ed van Westerloo tot hoofdredacteur in 1976.¹⁷ Maar het is wel zonneklaar dat onder zijn leiding de rubriek veel sterker dan voorheen koerste naar een op de dagbladjournalistiek geënte professionele stijl. In een tijd dat de kritische en onafhankelijke journalistiek de heersende norm binnen het journalistieke veld was geworden, verlangde Van Westerloo voor het JOURNAAL de ruimte om hoofdrolspelers in het nieuws zelfstandig en kritisch te kunnen ondervragen. Daarnaast was het van belang dat de rubriek zelf context en een zekere interpretatie aan kon geven, die confronterend en kritisch was ten aanzien van de autoriteiten. Van Westerloo had daar zelf bij BRANDPUNT ervaring mee opgedaan. Voor het JOURNAAL betekende het dat een nog prominentere keuze voor hard en controversieel nieuws uit politiek en samenleving gemaakt zou moeten worden en dat de redactie in toenemende mate zelfstandig achtergronden en zelfs commentaar zou kunnen geven op het nieuws. Omdat het woord ‘achtergronden’ bij de omroepverenigingen gevoelig lag importeerde Van Westerloo het woord ‘duiding’ van de Belgische omroep om de uitbreiding van zijn journalistieke horizon vorm te kunnen geven.

Concreet betekende het in eerste instantie dat in sommige uitzendingen commentator Henk Neuman verscheen om nieuwsgebeurtenissen van enige context te voorzien. Maar belangrijker was de redactionele uitbreiding met een eigen internationaal correspondentennetwerk (in 1984 waren er reeds elf aangesteld in de belangrijkste hoofdsteden) en voor specifieke publieksgroepen werkende deelredacties. In 1982 ging het JEUGDJOURNAAL van start, twee jaar later gevolgd door het HALFZESJOURNAAL. Vooral die laatste stap betekende een doorbraak in journalistieke stijl van het JOURNAAL, omdat het nieuws werd gepresenteerd door een anchorman (in dit geval anchorwoman Maartje van Weegen), die niet alleen het nieuws voorlas maar via studiogesprekken met hoofdrolspelers in het nieuws en de aankondiging van reportages door eigen verslaggevers een journalistieke verbindingsrol met het publiek speelde.

De technologie stimuleerde deze groeiende betekenis van de duidende journalist aanzienlijk. Vooral de ENG maakte het mogelijk op locatie snelle en gevarieerde reportages te maken waarbij de verslaggever door middel van stand-ups toelichting bij het nieuws kon geven. Televisiejournals overall in Europa trachtten via ENG ‘to make sense of the world around us’, waarbij de rol van duider nadrukkelijk werd gespeeld door de professionele journalist.¹⁸ Daartoe werd in toenemende mate ook gebruik gemaakt van grafische ondersteuning en de door straalzenders, satelliettechnologie en *chromakey*-techniek mogelijk gemaakte *split-screen*-presentatie. Maar

Anchorwoman Maartje van Weegen in het eerste decor van het HALFZESJOURNAAL, najaar 1984. Bron: NIBG (Beeld en Geluid) Hilversum

ook wetenschappelijk inzichten, zoals die van de Duitser Wember over de onderlinge inwerking van beeld, geluid en grafische afbeeldingen bij het kijken-de publiek gingen de vorm van het JOURNAAL bepalen.¹⁹

De autoriteiten verloren zo meer en meer hun invloed op het bepalen van de nieuws-agenda en vooral ook op de vorm waarin het nieuws bij het publiek kwam. De nieuws-wereld draaide nu rondom de interpreterende journalist, presentator en correspondent die daardoor ook bij naam bekend werd: Willem Bemboom, Hugo van Rhijn, Haye Thomas, Charl Schwietert en velen meer. Zij volgden niet alleen het nieuws, zij máakten het in een soms confronterende relatie met de nieuwsactoren.

De televisiestijl

In de jaren negentig zette dit proces van verdergaande verzelfstandiging van de televisiejournalistiek en de professionalisering in het afstemmen van vorm op kijkersgroepen zich versneld door. Er zijn zelfs beschouwers die menen dat de televisiejournalistiek dan pas optimaal de vormen gaat gebruiken die zijn afgestemd op de specifieke eigenschappen van het medium televisie.²⁰ Het voortdurende appelleren aan emotie in een zo dynamisch mogelijke montage, de drang naar spontane (bij voorkeur live) uitzendingen en de gerichtheid op personen en uiterlijkheden leidde tot nieuwe vormen van televisiejournalistiek zoals reality-tv en programma's die volledig rond een journalist en zijn persoonlijke werkwijze waren opgebouwd, zoals Peter R. de Vries en Willibrord Frequin. De journalistiek-ethische grenzen op het gebied van dramatisering, privacy en anonimiteit werden in die programma's voortdurend verlegd.

De belangrijkste oorzaak daarvan was ongetwijfeld de sterk toenemende journalistieke concurrentie na de introductie van commerciële televisie eind 1989. Dat had voor het JOURNAAL tot gevolg dat er directe concurrentie kwam. Het is overigens een misverstand te menen dat het JOURNAAL sinds die tijd voortdurend achter de feiten aanloopt. Zoals uit het baanbrekende werk van het HALFZESJOURNAAL bleek was het JOURNAAL al in de jaren tachtig bezig het nieuws bij een specifieke publieksgroep te brengen in een visueel overdachte vorm, gepresenteerd door een anchorman die naast nieuws lezen ook vragen stelde en directe verbindingen met de realiteit buiten de studio legde. Ook het dagelijks volgen van campagnenieuws tijdens verkiezingen, waarmee het JOURNAAL in 1986 was begonnen, duidde op een zelfstandige behoefte aan vernieuwing.²¹ De uitbreiding van de internationale berichtgeving, met name onder invloed van oorlogen in de Golf (1991) en Bosnië (na 1991), onderstreept dit.

Maar het is ongetwijfeld ook waar dat de commerciële omroepen sinds 1989 bij tijd en wijle veel flexibeler en creatiever zijn omgegaan met veranderende publieksvoorkeuren, technologische mogelijkheden en journalistieke vernieuwingen. Programma's zoals RTL-NIEUWS (RTL 1989) en HART VAN NEDERLAND (SBS 1996) brachten veranderingen in nieuwskeuze, vorm en presentatie waar-

mee aan de behoefte van grote groepen kijkers tegemoet werd gekomen. De communicatiewetenschapper Costera Meijer stelde in 2002 vast dat er naast een conventionele benadering van het nieuws (waarvan het JOURNAAL de belangrijkste tradities had ontwikkeld) twee andere benaderingen van het nieuws waren ontstaan, de populaire en de publieke.²² In de conventionele benadering lag de nadruk op institutioneel, officieel en hard nieuws, dat zo volledig mogelijk werd gebracht in een zakelijke vorm vol met pratende autoriteiten, confronterende vragen en commentariërende figuren, waaronder ervaren journalisten. Bij de populaire benadering lag het accent op nieuws dat door zijn simpele en aansprekende presentatie voor bredere kijkersgroepen toegankelijk was gemaakt. Dergelijk nieuws (zoals in de praktijk gebracht door bijvoorbeeld het show- en actienieuws van SBS en NSE van Talpa) draaide rond menselijk, 'gezelig' en spectaculair nieuws rond bekende persoonlijkheden zoals artiesten en sporthelden maar ook om vertederend en amusant nieuws dat 'gewone' mensen overkwam.

De publieke benadering (waarin HART VAN NEDERLAND van SBS maar ook regionale omroepen excelleerden) bracht nieuws dat dichtbij het leven van mensen lag of gebracht kon worden, omdat het voor hun functioneren (bijvoorbeeld als burger of consument) van wezenlijk belang was. De journalist trad in deze variant op als een vertegenwoordiger van belangstellende burgers die in dialoog wenste te zijn met autoriteiten en instituties over problemen die hun direct aangingen. De journalist demonstreerde in zijn bezigheden een grote empathie voor de ervaring, het gevoel en de opvatting van burgers. Hij organiseerde als het ware de samenspraak in de samenleving aan de hand van een nieuwsagenda die primair door burgers en niet door autoriteiten werd bepaald. Het was een publieksgerichte vorm van journalistiek die op ruime schaal in andere landen werd bedreven en ook wel civiele of publieksjournalistiek werd genoemd.²³

Het relatieve succes van de populaire en publieke benaderingen bij het kijkerspubliek dwong het JOURNAAL tot een reactie, waarbij het de bedoeling was het kwaliteitskeurmerk niet aan de wilgen te hangen. Na het vertrek van de degelijke hoofdredacteur Gerard van der Wulp in 1996 werd gezocht naar een opvolger die journalistieke vernieuwing tot stand kon brengen. In Nico Haasbroek vond men in ieder geval iemand met talloze creatieve ideeën, maar hij bleek niet in staat die allemaal in de praktijk te brengen. Pas na zijn gedwongen ontslag in 2002 kristalliseerden vele van zijn ideeën toch nog uit.²⁴ Hoofdredacteur Hans Laroes slaagde er veel meer in de redactie geleidelijk tot noodzakelijke veranderingen te brengen. Vooral de nasleep van de aanslag op het WTC in New York in september 2001 en de komeetachtige opkomst van en de moord op de populistische politicus Pim Fortuyn in 2002 drukten het JOURNAAL met de neus op de feiten. De sterke concentratie op de instituties en de officiële politiek had een fors deel van het publiek naar andere nieuwsprogramma's gelokt, omdat daar hun politieke agenda en hun gevoelens werden verbeeld en onder woorden gebracht. De uitdaging voor het JOURNAAL was sinds die incidenten, in de

woorden van Laroes, 'de staat met de straat' te verbinden. Dat betekende minder ruimte voor officiële agenda's, politici en instituties en meer aandacht voor de betekenis van problemen en kwesties voor gewone burgers, gebracht vanuit het perspectief van de burgers zelf.²⁵

In de praktijk betekende dit een intensivering van de technische mogelijkheden van televisie om snel naar verschillende locaties te schakelen en daar door journalisten over verschillende stemmingen en geluiden te laten rapporteren. Het JOURNAAL ging zo mee in de *flow* van dagelijkse nieuwsverhalen die door tal van televisieploegen tegelijk werden verslagen. Iedere journalist was in dat collectieve proces op zoek naar unieke invalshoeken die in een eigen stijl konden worden uitgewerkt. Voor het JOURNAAL was dat meer en meer het verbinden van de persoonlijke en emotionele verhalen van gewone mensen in het nieuws met de reacties van autoriteiten en instituties. Dat is bijvoorbeeld goed te zien aan de JOURNAAL-behandeling van branden, zoals die in het artikel van Hilken Tiggeloven in dit tijdschrift nader is geanalyseerd.

Het JOURNAAL investeerde zo in een grotere variëteit van berichtgeving maar nadrukkelijk ook in verdieping van kwaliteit. Een indicatie daarvoor was de aanstelling eind jaren negentig van onderzoeksjournalisten. Dat het JOURNAAL als taak had het nieuws te duiden en te interpreteren stond nergens meer ter discussie, behalve als na afloop bleek dat de duiding minder gelukkig uitpakte voor hoofdrolspelers in het nieuws. Na de moord op Fortuyn was een JOURNAAL-uitzending een van de belangrijkste bewijzen in het kader van een rechtszaak over demonisering van Fortuyn. Politiek redacteur Job Frieszo had op 9 februari 2002 in een van zijn interpreterende analyses namelijk een verband gelegd tussen de opvattingen van Fortuyn over het eerste grondwetsartikel (dat het non-discriminatiebeginsel vastlegt) met soortgelijke opvattingen van de rechtse politieke partij Centrumdemocraten.²⁶

Deze aanklacht paste in de toenemende kritiek op de neiging van nieuwsmedia om allerlei nieuwsfeiten al in een vroeg stadium van ontwikkeling van stellige, soms ook speculatieve interpretatiekaders te voorzien. Saillant was bijvoorbeeld dat het aantal zaken dat het JOURNAAL ten overstaan van de Raad voor de Journalistiek moest verdedigen, groeide. In de loop van vijftig jaar werd acht maal een klacht over het JOURNAAL bij de Raad ingediend; ze dateren alle van na 1985, de meeste (vijf zaken) zelfs van na 2003.²⁷ Deze stijging paste geheel in de algemeen groeiende klacht over de journalistieke media sinds de jaren negentig.

Van autoriteitencoterie naar gevoelvol maatschappelijke debat: koninklijke huwelijken in het JOURNAAL

De Nederlandse journalistiek stond sinds de negentiende eeuw in een dubbelhartige verhouding tot het koningshuis. Enerzijds hadden journalisten te maken met de aantrekkelijkheid van de rituele en persoonlijke kant van de

monarchie voor het publiek. Het uiterlijk vertoon van pracht en praal, de onderlinge relaties van prinsen en prinsessen en de vaste rituelen bij geboortes, huwelijken, inhuldigingen en begrafenissen konden altijd op grote publieke belangstelling rekenen. Deze kanten waren dan ook prominent aanwezig in de media, zeker na de schaalvergroting en commercialisering sinds de jaren zestig. Maar aan de andere kant waren er de meer serieuze politieke, staatsrechtelijke en maatschappelijke discussies die de monarchie opriep. In hoeverre en hoe de twee kanten in de publiciteit werden gevolgd was sterk afhankelijk van de opvattingen over taak en verantwoordelijkheden van de journalistiek. Vanaf eind jaren vijftig verschoven die opvattingen aanzienlijk in de richting van een sterkere accentuering van de politieke en maatschappelijke controverses rond het koningshuis en een grotere inbreuk op de privacy van leden van het koninklijk huis.²⁸

De ontwikkeling van journalistieke conventies in het JOURNAAL kan daarom goed worden aangetoond aan de hand van twee vergelijkbare monarchale gebeurtenissen in de loop van vijftig jaar: de verloving en het huwelijk van kroonprinses Beatrix in 1965/66 en van kroonprins Willem-Alexander in 2001/2.²⁹ Deze gebeurtenissen zijn in vele opzichten vergelijkbaar. In beide gevallen ging het om de partnerkeuze van de troonopvolger, een kwestie waarover al uitvoerig werd gespeculeerd voordat de uiteindelijke huwelijkspartner bekend werd. In beide gevallen ook speelden media een doorslaggevende rol in de bekendmaking van de relatie en in beide gevallen bleek het te gaan om een controversiële buitenlander. Dat Claus von Amsberg een Duitse diplomaat was met de reuk van een militair verleden in de Tweede Wereldoorlog bleek te stuiten op onvrede in kringen van het voormalig verzet. De Argentijnse Máxima Zorreguieta bracht een vader met een mogelijk belast verleden in een hardvochtige militaire dictatuur met zich mee. In beide gevallen leidde de maatschappelijke commotie dan ook tot een politieke affaire rond de vraag of parlementaire goedkeuring kon worden verleend aan het huwelijk. En in beide gevallen bracht de premier de affaire tot een oplossing door een onderzoek te laten instellen. In het geval van Claus werd het onderzoek verricht door de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOO) dr. L. de Jong; het verleden van de vader van Máxima Zorreguieta werd onderzocht door prof. M. Baud, hoogleraar in Leiden. In beide gevallen kwam de parlementaire goedkeuring los en kon een grootscheeps in Amsterdam te vieren en door de NTS/nos-televisie live op televisie uit te zenden huwelijk plaatsvinden. Maar in beide gevallen stonden groepjes actievoerders klaar om zich te laten zien. In beide gevallen zijn de televisiebeelden van een enkel relatief klein incident rond die manifestatie symbolisch geworden voor dat verzet: bij het huwelijk van Beatrix de door actievoerders veroorzaakte rookpluim die achter de feestelijke stoet opsteeg aan de Raadhuisstraat; bij Willem-Alexander het gooien van een met witte verf gevuld voorwerp naar de koets met het prinselijk paar aan het Spui.

Bij de kwestie-Beatrix stelde het NTS-JOURNAAL zich uiterst terughoudend en nieuwsvolgend op.³⁰ In de eerste week van mei 1965 gonsde het van de geruchten rond een mogelijke verloving van de kroonprinses, zelfs in die mate dat de Rijksvoorlichtingsdienst zich op 5 mei gedwongen zag de geruchten te ontkennen. Het JOURNAAL las die verklaring integraal voor. De volgende dag bracht het JOURNAAL een reportage van het bezoek van Beatrix aan de doopplechtigheid van haar petekind in Londen waarbij met geen woord werd gerept over de geruchten die nog heviger waren geworden door de publicatie van een foto van Beatrix en Claus in de paleistuin van kasteel Drakesteijn in de krant *Daily Express*. Nadat *De Telegraaf* diezelfde foto (van de Nederlandse persfotograaf John de Rooy) op 7 mei op de voorpagina had gezet volgde een officiële bevestiging dat de man op de foto Claus von Amsberg was. Publicatie van deze paparazzo-foto werd door vrijwel de gehele Nederlandse journalistiek veroordeeld en de foto was dan ook niet te zien in het JOURNAAL van 7 mei. Die uitzending bevatte wel een haastig ingelast item van twintig seconden waarin de officiële verklaring van een woordvoerder van het koninklijk huis te volgen was.

Over de op deze bekendmaking volgende commotie (met onder andere officiële protestverklaringen door oud-verzetsstrijders en openbare debatten) berichtte het JOURNAAL in het geheel niet. De eerste journaalaandacht ging uit naar premier Cals die op 22 juni de fractievoorzitters van alle partijen bijeen riep om een mogelijke verloving van Beatrix met Claus te bespreken. Verder dan de registratie van deze gebeurtenis – zonder vragen te stellen – kwam het JOURNAAL niet. Dat was ook drie dagen later het geval toen het inmiddels gonsde van de geruchten dat het kabinet dr. L. de Jong naar Italië had gestuurd om het oorlogsverleden van Claus uit te zoeken. De JOURNAAL-camera's registreerden op 25 juni de vergaderwoede van de ministerraad achter de gesloten deuren van de Trèves-zaal en de ongeduldig wachtende drom journalisten voor de poort van paleis Soestdijk, maar alle aandacht was gericht op een mogelijke officiële afkondiging van een verloving. Zolang die niet afkwam deed het JOURNAAL weinig tot niets. Verder dan het uitspreken door de nieuwslezer van een vermoeden dat de reis van De Jong met Claus te maken had, ging men niet.

Bij de terugkeer van De Jong de volgende dag waren de camera's wel aanwezig op Schiphol om de persconferentie van dr. De Jong vast te leggen. Integraal te zien was de geruststellende verklaring dat zijn onderzoek naar het oorlogsverleden van Claus positief was voor de betrokkene. Aansluitend werden geen vragen gesteld. De JOURNAAL-kijker zal er dan ook niet door zijn verrast dat in dezelfde uitzending het JOURNAAL de aandacht volledig richtte op de mogelijke afkondiging van de verloving zelf. Ook in de dagen erop waren beelden te zien van de permanent bij het paleishek van Soestdijk opgestelde journaalcamera. Die registreerde een komen en gaan van politici en leden van het koninklijk huis. Op 28 juni was het zover: de NTS zond een uur lang vanaf

De officiële bekendmaking van de verloving van prinses Beatrix voor de NTS-camera's, 28 juni 1965. Bron: NIBG (Beeld en Geluid) Hilversum

13.30 uur de officiële bekendmaking van de verloving uit, inclusief de persconferentie van het verliefde paar na afloop. De vragen bij die persconferentie werden exclusief gesteld door NCRV-radioverslaggever Herman Feldehof en Kenneth Harris, een journalist van de BBC. De avonduitzending van het JOURNAAL bevatte flitsen van dit gesprek, maar de nadruk lag op de officiële verklaringen van de koningin en premier Cals en de feestvreugde in verschillende Nederlandse plaatsen en in Hitzacker, de geboortestad van Claus.³¹

Dat bij deze gebeurtenis geen journaalverslaggever betrokken werd, was veelzeggend voor het journalistieke prestige van het JOURNAAL, maar het wil zeker niet zeggen dat het programma strikt nieuwsvolgend opereerde. Op 2 november 1965, de dag dat de Tweede Kamer het wetsvoorstel ter goedkeuring van

het huwelijk besprak, gaf parlementair redacteur Henk Janszen in de avonduitzending een eigen toelichting op de gebeurtenis; geen commentaar maar een nadere toelichting op de gevolgde parlementaire procedure. Maar dat bleef toch de uitzondering. In de aanloop naar het huwelijk op 10 maart 1966 manifesteerde het JOURNAAL zich vanaf begin februari met een in frequentie toenevend aantal reportages over de huwelijksvoorbereidingen, waarbij het exclusief ging om festiviteiten en rituelen (zoals de huwelijksaangifte, het vervaardigen van vele huwelijksgeschenken en het gereedmaken van de gouden koets).

Op de dag van het huwelijk zelf waren enkele extra uitzendingen te zien, maar hierin en in de reguliere uitzendingen lag het accent geheel op de registratie van feestelijke gebeurtenissen. Bij de beelden van de rijtoer waren weliswaar de later berucht geworden beelden van een rookbom kort te zien, maar ze werden afgedaan als het werk van 'jongelieden' die 'opstootjes' veroorzaakten. Dat spoorde overigens volledig met het gedrag van de NTS-verslaggevers die de gebeurtenissen live volgden. Hoewel op het moment dat de rookbom in werking trad het hele beeldscherm enkele seconden wit was, probeerde de commentator het voorval te negeren.

'U bent, dames en heren, nu verbonden met de posten in de Raadhuisstraat en op de Westermarkt, en u ziet daar de Gouden Koets aankomen voorafgegaan door een escorte van officieren der cavalerie, die op het ogenblik aan het gezicht worden onttrokken door kennelijk weer een rookbom die is geworpen. U weet, het is al eerder gebeurd vandaag, hier in de buurt, toen een aantal gasten zich te voet begaf van het Paleis naar de Westerkerk, toen zijn een

vijftal rookbommen geworpen, en dat gebeurt ook nu. Commentaar op deze gebeurtenissen, dames en heren, kan bij deze strikt beschrijvende reportage het beste achterwege blijven lijkt mij.'

Na afloop verklaarde regisseur Kees van Langeraad dat hij de beelden van de relletjes niet in de uitzending had gebracht omdat hij ze 'niet essentieel' en 'niet representatief' vond. NTS-voorzitter E. Schüttenhelm noemde het 'kwajongenswerk, dat niet in de uitzending paste'. Daar dacht een aantal radioverslaggevers anders over, want die stonden wél tamelijk lang stil bij de relletjes en de rookbommen, net zoals de meeste kranten dat zouden doen.³² In de rij mensen die de rookpluim juist bij uitstek representatief vonden schaarden zich ook tal van historici. Het beeld van de rookpluim bij de stoet is door hun toedoen zelfs gaan behoren tot de iconische beelden van 'de jaren zestig'.

Aan de journaaluitzendingen rond verloving en huwelijk van Beatrix lag een journalistieke taakopvatting ten grondslag die kan worden gekarakteriseerd als nieuwsvolgend. Het JOURNAAL had een zeer goede neus voor het nieuwswaardige van gebeurtenissen en locaties; veelal stond het pal vooraan om de beste plaatjes te schieten. Maar met die activiteit hield het meestal gewoon op. In welke context die gebeurtenissen zouden kunnen worden gezien of verklaard of welke consequenties ze zouden kunnen hebben, was vrijwel geen dimensie voor het JOURNAAL. Men registreerde en fixeerde daarbij vrijwel uitsluitend op het gezag, ook al werden aan dat gezag door andere journalisten kritische of vervelende vragen gesteld. Men registreerde dat zonder er een eigen vervolg aan te geven in de vorm van het uitwerken van eigen invalshoeken in reportages of interviews. De maatschappelijke dimensie werd door het JOURNAAL grotendeels teruggebracht tot die van een volk dat alle moeite deed om vriendelijk te zijn voor het Oranjehuis in het algemeen en het verloofde paar in het bijzonder, en dat vooral op een traditionele manier uitte via volksfeesten, kinderspelen, het vervaardigen van ambachtelijke huwelijksgeschenken en het zingen van vaderlandslievende liederen.

Willem-Alexander en Máxima

Het patroon in de journaalberichtgeving was anders toen de aanstaande huwelijkspartner van prins Willem-Alexander in 1999 in de openbaarheid kwam.³³ Het JOURNAAL speelde een actieve rol in het gaande houden van het geruchten-circuit rond een mogelijke verloofde van de prins. Dat circuit was al sinds eind jaren tachtig in aanzwellende intensiteit te horen, aanvankelijk alleen in de roddelpers, maar in toenemende mate ook in de serieuze pers. De journalistieke behandeling van de partnerkeuze van de kroonprins is een sterk voorbeeld van een fundamenteel veranderende journalistieke cultuur, waarin de jacht op priemeurs, de fixatie op het handelen van herkenbare personen, het voeden van geruchten en speculaties en het uitmelken van emoties tot het standaardreper-

toire van journalisten gaan behoren.³⁴ Media wachtten allang niet meer af wat de autoriteiten hadden te melden maar gingen proactief op zoek naar nieuwsverhalen die het beste aan deze voorwaarden voldeden. Waren het in 1965 alleen de journalisten van *De Telegraaf* die dergelijk gedrag lieten zien, in 1999 hadden ook de meer serieuze media zich in de strijd gemengd, het NOS-JOURNAAL niet uitgezonderd. Op 31 augustus 1999 rapporteerde de correspondent in Latijns-Amerika, Ineke Holtwijk, in *de Volkskrant* dat de vriendin van Willem-Alexander een Argentijnse was die Zorroguita heette. De niet geheel juiste spelling was 's avonds in het achtuurjournaal al gecorrigeerd. Omdat Holtwijk ook journaalcorrespondent was opende het JOURNAAL die avond groot met wat later door hoofdredacteur Haasbroek 'het grootste nieuws over de monarchie in mijn Journaaljaren' werd genoemd.³⁵

Maar het JOURNAAL volstond allang niet meer met een kaal nieuwsbericht alleen, hoe spectaculair dat ook was. De hele dag had de redactie besteed aan het uitwerken van verschillende invalshoeken. Na het via SNG gemaakte kruisgesprek van de presentator met Holtwijk liet het JOURNAAL een reactie horen van de op het Binnenhof betrapte premier Kok, die was vergezeld door zijn directeur Voorlichting, oud-JOURNAAL-hoofdredacteur Gerard van der Wulp. Kok meldde slechts dat hij niets te melden had. Maar dergelijke woorden van bewindslieden waren allang geen teken meer voor journalisten om te berusten en te wachten totdat een autoriteit wel wat te melden had. Een officiële ontkenning was eerder een aanmoediging om verder te graven naar invalshoeken die best een speculatief karakter mochten dragen. Na Koks ontkenning ontspan zich bijvoorbeeld een kruisgesprek in de journaalstudio tussen de presentator en de redacteur die sinds enige tijd door de NOS was vrijgesteld om het koningshuis te volgen, Martje van Weegen. Zij analyseerde de mogelijkheden maar was, blijkens een ingestarte reportage, ook met de camera bij het werkbezoek van Willem-Alexander aan een containerbinnenvaartschip geweest. De kroonprins had ontwijkende antwoorden gegeven op haar vragen naar de nieuwe vriendin, maar voor de hele Nederlandse journalistiek stond al als een paal boven water dat Máxima Zorreguieta een serieuze gegadigde was om met de kroonprins te trouwen.

De jacht op exclusieve interviews en filmbeelden werd met grote kracht geopend en ook het JOURNAAL mengde zich in die strijd. Over videobeelden die een jonge Máxima lieten zien, wild dansend op een huwelijksfeestje van vrienden, brak ruzie uit met concurrent SBS. Die claimde exclusieve rechten op de voor veel geld aangekochte beelden uit een privé-camera en dreigde met een forse schadevergoedingseis indien het JOURNAAL de beelden desondanks als eerste zou uitzenden. Hoewel de meeste redacteurs de vrije nieuwsgaring hier wilden laten prevaleren dwong de leiding van de NOS een compromis af. In het JOURNAAL van zes uur op 3 september 1999 werd een stilstaand beeld getoond en om acht uur, na de SBS-uitzending, het volledige beeld.³⁶ Tijdens deze uitzending was premier Kok te zien die zich beklaagde over de 'paparazzi-methodes' waarmee Willem-Alexander het leven zuur werd gemaakt. Het was dezelfde klacht die in mei 1965

was geuit, met dit verschil dat ze nu niet meer exclusief was gericht op *De Telegraaf* maar op vrijwel alle media, inclusief het NOS-JOURNAAL.

In de periode tot aan de verloving stond de berichtgeving van de serieuze pers en het JOURNAAL vanaf voorjaar 2000 in toenemende mate in het teken van de controverse rond de vader van Máxima, die volgens tegenstanders een besmet verleden had door zijn optreden tijdens het dictatoriale regime van generaal Videla. De aanpak van het JOURNAAL was doorgaans dezelfde. Na het laten zien van 'bezorgdheid' of 'verontrusting' bij bepaalde personen en groepen werd in de studio doorgesproken met een externe deskundige, zoals de Utrechtse historicus prof. H. von der Dunk en PvdA-Kamerlid P. Rehwinkel.

De uitzending op de verlovingsdag 30 maart 2001 is typerend voor de manier waarop het JOURNAAL inmiddels op uiterst professionele wijze de samenspraak in de samenleving organiseerde. In een extra lange (35 minuten durende) uitzending die ook een klein item over een blokkade van boeren en het weerbericht bevatte, werd het verhaal van de verloving verteld in veertien onderdelen:

- aankondiging JOURNAAL-presentator Henny Stoel dat Willem-Alexander en Máxima verloofd zijn;
- persconferentie van het paar over het verleden van vader Jorge Zorreguieta;
- kruisgesprek (nieuwsanalyse) met politiek redacteur Margriet Brandsma in Den Haag;
- aankondiging van de verloving door koningin Beatrix en prins Claus;
- in antwoord op vragen van journalisten verklaart Máxima dat haar vader niet aanwezig zal zijn bij het huwelijk;
- portret Máxima;
- kruisgesprek (nieuwsanalyse) met politiek redacteur Job Frieszo in Den Haag die vindt dat Kok een uiterst heikele kwestie keurig heeft opgelost;
- persconferentie van premier Kok;
- gemengde reacties in het land, onder anderen Oranje-fan Johan Vlemmix, orangistisch volk in Den Haag, voorzitter Mies Bouhuys van het steuncomité Dwaze Moeders en een woordvoerder van het Republikeins Genootschap;
- reacties van fractieleiders in de Tweede Kamer;
- kruisgesprek met correspondent Ineke Holtwijk in Buenos Aires over Dwaze Moeders en andere reacties uit Argentinië;
- korte reacties van staatsrechtgeleerde Erik Jurgens en van Henk Vonhoff;
- het verloofde paar schudt handen bij Paleis Noordeinde met nogmaals de quote van Máxima tijdens de persconferentie, refererend aan een eerdere ongelukkige uitspraak van Willem-Alexander over zijn aanstaande schoonvader: 'Je was een beetje dom!'

Het avondjournaal op de huwelijksdag 2 februari 2002 bevatte in grote lijnen dezelfde elementen; met dit verschil dat de samenvatting korter en krachtiger kon zijn omdat de NOS het huwelijk en alles daaromheen de gehele dag live had

Na de officiële bekendmaking van de verloving van Willem-Alexander en Máxima groet het paar spontaan de bevolking en de media, Den Haag 30 maart 2001. Bron: NOS-JOURNAAL / Beeld en Geluid, Hilversum

uitgezonden. De behoefte om in het achttuur-journaal nog uitvoerig te zijn ontbrak. De intentie van dat JOURNAAL was veel meer om de stemming van de dag nog eens op te voeren en de belangrijkste beelden aan elkaar te rijgen. Daartoe had het JOURNAAL een speciale *leader* laten maken door de in dit stemmingoproepende genre veel vaardiger mensen van Studio Sport. Onder begeleiding van muziek wisselden de beelden elkaar af in een collage die het verhaal van de dag vertelde: de kus op het bordes frontaal gefilmd, het ja-woord in de kerk, een breekbare prins Claus zwaait vanuit een auto, een theatraal nok-shot uit de kerk met het schrijdende paar, de tranen van Máxima bij de bandoneonmuziek *Adios Nonino*, een kwak witte verf

tegen de gouden koets weggeveegd door een lakei, het hilarische aansnijden van de bruidstaart, de kus op het bordes, van achter het paar kijkend naar de juichende menigte op de Dam.

In de uitzending volgde een uitwerking van al deze elementen. Ze werden aan elkaar gepraat door presentator Philip Freriks, die de meeste ruimte gaf aan enkele duidende verslaggevers ter plekke: Margriet Brandsma in Amsterdam en Ineke Holtwijk in Buenos Aires. Aan de gehele uitzending kwam geen autoriteit meer te pas. Het JOURNAAL deelde een neo-romantisch gevoel met het publiek, niet vergetend dat er ook nog controversiële kanten aan het huwelijk zaten, maar bovenal het feestelijke karakter onderstrepend. En met een uitstekend, professioneel oog voor de meest symbolische beelden. Het JOURNAAL had zoals in 1966 geen historici meer nodig die zijn beelden in de geschiedenisboeken verwerkten; daarvoor zorgde de journaalredacteur inmiddels zelf.

Slot

In vijftig jaar heeft het NOS-JOURNAAL zijn leidende positie in de dagelijkse televisienieuwsberichtgeving behouden ondanks de enorm gestegen concurrentie. Dat komt ongetwijfeld doordat het JOURNAAL zich voortdurend heeft aangepast aan veranderende technologische en journalistieke omstandigheden. Weliswaar in een voortdurend wisselend tempo, waardoor sommige perioden (zoals 1960-1975 en 1985-1995) met 'stagnatie' of 'consolidatie' kunnen worden aangeduid en andere gezien kunnen worden als stroomversnellingen (zoals 1975-1985 en 1995-2005). Maar in de lange historische periode maakte het JOURNAAL eenzelfde stijlontwikkeling door als in de meeste vergelijkbare westerse landen,

namelijk van filmische stijl eind jaren vijftig via een persjournalistieke stijl in de jaren zeventig naar een televisiestijl in de jaren negentig. De woorden ‘film’, ‘pers’ en ‘televisie’ duiden erop dat de technologische ontwikkeling (die een voornamelijk internationaal karakter draagt) net zo’n doorslaggevende rol heeft gespeeld als de ontwikkeling van het specifieke denken over journalistiek, dat meer binnen nationale dimensies vorm krijgt.

Gebruikt men het achttuurjournaal als maat (zoals in de casusvergelijking van koninklijke huwelijken is gedaan) dan ziet men in de loop der tijd een sterk vergrote pluriformiteit optreden: meer onderwerpen worden vanuit meer en gevarieerder journalistieke invalshoeken benaderd. De snelheid van journalistiek handelen lijkt niet te zijn toegenomen, maar die snelheid richtte zich in de jaren zestig op andere zaken dan in de jaren negentig. Het JOURNAAL heeft zich van een nieuwsvolgende naar een nieuwsmakende organisatie ontwikkeld. Leek het doel van het JOURNAAL aanvankelijk om van grote emotionele afstand de werkelijkheid zo neutraal mogelijk te beschrijven in beelden, het voornaamste doel lijkt nu het verbinden van de persoonlijke en emotionele verhalen van mensen in het nieuws met de reacties van autoriteiten en instituties. In de meer complexe journalistieke verhalen die daaruit resulteren is de visie van de journalist de verbindende factor geworden. Het is logisch (zelfs onvermijdelijk) dat daarbij de interpretatie van de journalist een voornamere rol is gaan spelen.

Het JOURNAAL kan daarom in onze huidige tijd getypeerd worden als een dagelijks duidende nieuwsrubriek. In dat licht is het overigens opmerkelijk dat de nieuwste kabinetsplannen met betrekking tot het publieke omroepbestel juist pogen een strikte scheiding aan te brengen tussen de nieuwsfunctie en de opiniërende functie. Die scheiding lijkt in de praktijk van de televisienieuwsvoorziening al nauwelijks meer te maken. Sterker nog, het JOURNAAL heeft in vijftig jaar juist het vanzelfsprekende samengaan van berichtgeving en duiding aangetoond.

Noten

1. Neemt men alle bulletins van de dag als uitgangspunt dan loopt het bereik op naar vier miljoen. In het vervolg wordt overigens de gestandaardiseerde vorm ‘het JOURNAAL’ gebruikt ter aanduiding van NTS- of NOS-JOURNAAL.

2. P.G.J. van Sterkenburg & M.C. van den Toorn, *Veertig jaar Journaal, veertig jaar taal*, Den Haag 1997, p. II.

3. De beeldcollectie van het JOURNAAL berust bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (NIBG, Beeld en Geluid) in Hilversum, maar deze deelcollectie is onvolledig ontsloten en vertoont grote lacunes. De collectie presentatieteksten is onderdeel van de gebruiksdocumentatie van het JOURNAAL en daardoor voor buitenstaanders zeer slecht toegankelijk.

4. Het betrof een onderzoekscollege van de masteropleiding Journalistiek uit voorjaar 2004. Dank gaat uit naar Menko Arends, Riske Betten, Maarten Blokzijl, Guus Doorn, Anniek Enthoven, Emma Jackson, Rutger van der Meij, Linda van der Nat, Wouter Nelissen, Maaike Smits, Jurgen Tiekstra, Hilken Tiggeloven, Wybren van Tuinen, Bas Wielenga, Iwan Zeinstra. Dank gaat ook uit naar Ad van Liempt.

- 5 Huub Wijffes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Amsterdam 2004, p. 439 e.v.
- 6 Wijffes, *Journalistiek in Nederland*, p. 556-559.
- 7 Carel Enkelaar, *Ooggetuige. Achterkanten van de media*, Holland Advertising 1992, p. 216-217; Nico Haasbroek, *Mijn Journaaljaren*, Amsterdam 2004, p. 197.
- 8 Nico Scheepmaker, *Het meest bekeken programma. 25 Jaar NOS-Journaal*, Naarden 1981, p. 57.
- 9 *Ten Aanval. All the news that's fit to broadcast...* Discussienota NOS-Journaal 2003, p. 3.
- 10 Vergelijk de artikelen over België en Zwitserland in deze bundel. Voor Zweden zie: Monika Djerf-Pierre, 'Squaring the circle: public service and commercial news on Swedish television 1956-1999', in: *Journalism Studies* 2/2000, p. 239-260; voor Ierland: John Horgan, *Broadcasting and public Life. RTE News and Current Affairs 1926-1997*, Dublin 2004; voor Engeland: Michael Bromley (ed.), *No News is Bad News. Radio, Television and the Public*, Harlow 2001, en James Curran & Jean Seaton, *Power without Responsibility. The Press, Broadcasting and New Media in Britain*, London 2003.
- 11 Jo Bardoel, 'The dead pope live. Televisienieuws, technologie en journalistiek. Het Journaal 1956-1996', in: Jo Bardoel, *Journalistiek in de informatiesamenleving*, Amsterdam 1996, p. 43-74.
- 12 Chris Vos, 'Van propagandist tot makelaar', in: Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree & Huub Wijffes (red.), *Journalistieke Cultuur in Nederland*, Amsterdam 2002, p. 268-286.
- 13 Ed van Thijn, *Televisie-journaal of televisie-nieuwsdienst. Een vergelijkend, inhoudsanalytisch onderzoek van een week NTS-Journaal en een week Radionieuwsdienst*, Onderzoeksverslag UvA, Amsterdam 1959, pp. 47-51. Uitvoerig over deze periode is: Bardoel, 'The dead pope live'.
- 14 Over het JOURNAAL in de novemberdagen van 1956 is uitvoerig: Yvonne Wiggers, *Dit is het Journaal. Een analyse van de inhoud en vormgeving van het 8 uur Journaal 1956-1996*. Doctoraalscriptie Geschiedenis/Journalistiek RUG, Groningen 2000, p. 33-34.
- 15 Uitvoerig hierover: Ad van Liempt, *Het Journaal: vijftig jaar achter de schermen van het nieuws*, Amsterdam 2005. Vergelijk Ad van Liempt & Charles Groenhuijsen, *Live! Macht, missers en meningen van de nieuwsmakers op tv*. Den Haag 1996.
- 16 Wiggers, *Dit is het Journaal*, p. 56.
- 17 Deze visie wordt bijvoorbeeld gedetailleerd uitgewerkt in: Van Liempt, *Het Journaal*.
- 18 Peter Dahlgren, 'What's the meaning of this? Viewers plural sense-making of tv-news' in: *Media, Culture and Society*, 10/1988.
- 19 Bernward Wember, *Wie informiert das Fernsehen?* München 1976.
- 20 Bardoel 'The dead pope live'; Vos, 'Van propagandist tot makelaar'.
- 21 Zie daarvoor het artikel van Philip van Praag jr. in dit tijdschriftnummer.
- 22 Irene Costera Meijer, 'Naar een goed Journaal', in: Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree & Huub Wijffes (red.), *Journalistieke Cultuur in Nederland*, Amsterdam 2002, pp. 390-410.
- 23 Nico Drok, 'Civiele journalistiek. Het belang van de professie voor het publieke domein', in: Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree & Huub Wijffes (red.), *Journalistieke Cultuur in Nederland*, Amsterdam 2002, p. 372-389.
- 24 Haasbroek, *Mijn Journaaljaren*.
- 25 Voor de discussies bij het JOURNAAL zie: *Ten Aanval* en Gerard van Westerloo, 'De droom van de hoofdredacteur. De staat of de straat: richtingenstrijd bij het NOS-Journaal', *NRC Handelsblad*, bijlage M, december 2003, p. 14-28.
- 26 Gerard Spong & Oscar Hammerstein, 'Vervolg ze tot in de hel'. *De haatzaai-aangifte van Fortuyn*, Amsterdam 2003. De aanklacht leidde overigens niet tot vervolging.
- 27 www.rvdj.nl. Slechts twee klachten werden door de Raad gegrond verklaard. In 1989 moest het JOURNAAL een beschuldiging tegen een afvalverwerkingsbedrijf rectificeren, en in 2004 een beschuldiging tegen een hoge ambtenaar over homoseksueel misbruik van minderjarigen.
- 28 Uitvoerig zie: Huub Wijffes, 'De sloop van het laatste bastion. Journalistiek en Koninklijk Huis tijdens Beatrix', in: C.A. Tamse (red.), *De stijl van Beatrix. De vrouw en het ambt*. Amsterdam 2005, p. 170-197.
- 29 Veel van de informatie uit de volgende paragrafen is afkomstig van onderzoekspapers die Riske Betten en Maarten Blokzijl in 2005 aan de masteropleiding Journalistiek RUG schreven.

30 Bij deze paragraaf is het onderzoekspaper van Riske Betten van de masteropleiding Journalistiek RUG zeer behulpzaam geweest.

31 Zie ook ANDERE TIJDEN, NPS 15 februari 2001.

32 Uitvoerig in Niek Pas, *Imaazje! De verbeelding van Provo (1965-1967)*. Amsterdam 2003.

33 Bij deze paragraaf is het onderzoekspaper van Maarten Blokzijl van de masteropleiding Journalistiek RUG zeer behulpzaam geweest.

34 Zie daarvoor uitvoerig Wijffes, 'De sloop van het laatste bastion'; Irène Diependaal, *Emily! De Koninklijke verloving die niet doorging. Een leerzame ervaring*. Amsterdam 1999.

35 Haasbroek, *Mijn Journaaljaren*, p. 257.

36 Idem.